

УДК 101.1

Р. Д. Алікберов
аспірант кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Ідентичність людини є однією з важливих ознак, яку піднімають ще з часів Арістотеля. Особливо важливі тут питання про фундаментальні ознаки, характеристики предмету, що його визначає. Так, поняття «субстанція», сутність вже свідчать про те, що людину також можна означити як субстанцію, певну есенціальну таємність, тобто сенсоутворюючий епіцентр, як певний концепт, який символізує собою рід «людина». Таким чином, ми потрапляємо у ситуацію знаходження акторів і актантів як маркерів ідентичності людини у просторі культуротворчості. Такі продуценти як субстанція «рід людини», а зрештою будь-які інші її ознаки, – це більше ніж актанти, тобто ті загальні реалії, що описують ситуацію проблеми людини як актора, який діє, здійснює акт.

Проблема соціокультурної ідентичності вивчалася З. Бауманом, М. Вебером, С. Хантінгтоном, С. Хоружим та ін. [1; 2; 3; 4], адже мало визначені антропні аспекти ідентифікації у культурі.

Мета статті – визначити філософсько-антропологічний сенс соціокультурної ідентичності сучасності.

Якщо предмет може бути ідентичним самому собі і іншій речі, то людина має ідентичність власне з собою, немає абсолютно такої ж тотожної людини. Будь-яке клонування і фантастика на цю тему лякає і свідчить про те, що людина завжди в актах ідентифікації здійснює самоідентифікацію, а не що інше. Ідентифікуючі речі, предмети середовища, людина діє шляхом аналогії, може говорити про генерації, популяції, технопопуляції речей, середовища і всього того, що не є людиною. Отже, людина навчається у просторі всіх нелюдських обставин, у контексті опредмеченої діяльності шукати замісника власної самості. Але, коли замісників багато, виникає те, що зветься симуляцією, наступає стадія, яку пов'язують з кризою ідентичності. Криза свідчить про те, що руйнуються внутрішні глибинні субстанційні реалії самоідентифікації, які поєднують з родом людини, нацією, цивілізацією, культурою і з іншими найголовнішими онтологічними предикаціями самостояння людини у світі.

Самоідентичність людини в акті ідентифікації завжди пов'язана з самоусвідомленням. Акт самовдосконалення здійснюється таким чином, що людина має певну адекватність сама собі, тобто адекватність власної персони здійснюється як тотальність ідентифікації шляхом емпатії або шляхом відповіді на ті питання, хто я, куди йду та ін. Якщо ідентичність людини несе у собі філософський підтекст, власне субстанціалізм, де людина або рід несуть у собі передумови існування, тобто свій власний вид, то субстанція як автономне буття, що є самодостатнім, входить у всі акти, у всі реалії предикації людського «Я» у психологічному, соціальному, культурному вимірах.

Так, всі системи адекватності людини (психологічна, соціальна та ін.) завжди спиралася на субстанціалізм людини як на субстанцію «розумної природи», що фактично була непохитною. На ній трималася класична європейська традиція. Втім, згодом такої самоідентичності ставало замало і класична модель була відкинута. Антропологічний досвід формування самості та самоідентичності починає шукати свої предикації в абсолютно різних контекстах. Так, в етичному просторі культури ідеалом стає організм культуротворчості як певна ідеальна цілісність, до якої тяжіє суспільство. У психологічному – поведінка людини як інтеграція у навколишнє середовище з набуттям досвіду орієнтації поступово ставала шляхом ідентифікації. Культурний характер зв'язків з суспільством, розподіл суб'єкта на рольові маски сьогодні функ-

ціонують у просторі соціуму та відповідають на соціальні виклики. Важливо зазначити, що соціальні аспекти ідентичності не існують самі по собі, вони так чи інакше пов'язані з психологічними аспектами ідентичності людини, а людина не є тотожною сама собі протягом свого існування. Так, вона спочатку живе у малому тілі дитинства, потім у тілі підлітка, зрілої людини, старої людини.

Можна говорити про архе, акме систем ідентичності людини. Так, розквіт людини (архе) – це, за давньогрецькою символією, найвища якість розвитку. Адже ця темпоральність грецької культури орієнтована на вічність. Західний світ живе у вимірі християнського часу-стріли, де темпоральності все більше скорочуються, а самоусвідомлення людини все більше тяжіє до того простору, який можна зазначити як медіа-формат, екранний, віртуальний кліп, орієнтований на короткі інтервали сприймання і рецепції інформації. Психологічна ідентичність спирається на філософські, екзистенційні, релігійні, духовні контексти, стає тим посереднім медіа простором, медіатором всіх реалій буття, що орієнтують людину у самому пошуці ідентичності.

Ідентифікація «Я» визначається як імпліцитно, так і експліцитно. Імпліцитна пов'язана з тим, що людина не роздумуючи, ідентифікує себе з тим чи іншим імагінативним абсолютним або образом, який вона отримує шляхом рецепції. Експліцитна ідентифікація пов'язана з моментом, коли людина дає відповідь на ті чи інші виклики ідентифікації і рефлектує над процесами ідентифікації, тобто здійснює легітимацію свого вибору. С. Хоружий влучно підкреслив, що засадою філософського підходу до проблеми ідентичності є універсальна логіка або діалектика Одного та Іншого: будь-яке сутнє отримує своє визначення, підтвердження, самовдосконалення – від Іншого себе, від свого відношення до Іншого. Зрештою це стосується і такого (само)вдосконалення, (само)ствердження, котре встановлює (само)ідентичність. Стосовно різних родів сущого, різних горизонтів його розглядання, Інше набуває різних облич, і загальна теза виступає у багатьох конкретних формах. Якщо питання стає про буттєву природу і буттєве визначення – як це, воєввид, вимагає найбільш широкої онтологічної постановки питання ідентичності – тоді Інше стає іншим онтологічним горизонтом, Інобуттям. Інакше говорячи, коли (само)ідентичність людини тлумачиться як онтологічний предикат, тоді інстанція і джерело, з якого покладається (само)ідентичність є інобуття наявного буття: буття абсолютне [4, с. 80].

Так, виникає проблема меж ідентичності людини, що у певній мірі можна визначити у різних горизонтах. У філософському горизонті – це та людина, що ідентифікує себе з родом людини. Рід стає одним з актантів актів глобалізації, коли людина ідентифікує себе з цивілізацією, нацією, тобто зі спільністю людей, яка менше або більше, ніж рід. Людина може ідентифікувати себе з усім людством, характеризуючи особливості, що визначаються ландшафтом, вихованням, культурою та ін. Людина ідентифікує себе з національною культурою, етнокультурою, що усвідомлюється у традиційному соціумі. Людина ідентифікує себе з корпоративом, професійним образом буття, ідентифікує себе з іншою людиною, яка існує поруч. Всі рівні ідентифікації спираються на певну субстанційність, наявність досвіду існування у світі, на певні традиції, постулати. Отже, все свідчить про те, що людина «завдана» як трансценденталія світобудування. Фактично, будь-яка ідентифікація у світі культури

є рефреном людського світобудування як самоусвідомлення «Я» у просторі можливого, наявного та втраченого буття.

Ми потрапляємо у ту сферу легітимації ідентичності, з якої починав М. Вебер [2]. Самовизначення ідентичності тієї реальності, яку він назвав «дух капіталізму», він шукав у просторі духу протестантської етики як світської релігії, тобто у сакральному, яке вже пододало суто релігійні межі та увійшло у простір корпоративної етики. Втім корпоративна етика швидко перетворюється в етикет та набуває надзвичайно яскравих рис імперативних максим функціонування концернів, кластерів і будь-яких інших міксів міжцивілізаційних, міжкультурних, транснаціональних компаній. Адже раптом всі знов почули, що потрібна легітимація більша та ширша, ніж корпоратив, ніж вузько локальна та специфікована реальність соціальної дії.

Розшукуються інші засади легітимації метакультурної ідентичності, або якась універсальна комунікативна етика, за К.-О. Апелем, або універсальна світська релігія, будь-то комуністична утопія або традиційна релігія, редукована у просторі конфесійних уподобань. Отже, легітимація симультанної фігури актанта, актора і продуцента раптом має бути самовизначеним епіфеноменом, що людина сприймає автентично як самоданість сутнього. Отже, очевидно, що симультанна фігура актанта-актора глобалізаційних процесів не має ніякої природної субстанції і не може визначатися ніякими трансцендентальними конфігураціями, на кшталт Дух, передусім гармонія. Вона розшукується людиною у просторі самоідентифікації, а цей простір безкінечно трансформується у реаліях мас-медіа і всього того, що набувається у досвіді культуротворення.

З. Бауман, визначаючи факт ідентичності як однієї з головних проблем постмодерністської культури, де ідентичність стає вільною грою або театральним самовизначенням, дає цікаву перспективу метафоризації процесу ідентифікації у різних ігрових формах самоздійснення акторів соціальної дії. Такі метафори, як «паломник», «бродяга», «подорожуючий» або «турист», «той, що здійснює прогулянку», і зокрема «гравець» свідчать про те, наскільки складно здійснюється проблема ідентичності у просторі постмодерної конфігурації культури [1]. Постмодерна проблема ідентичності полягає у тому, що важливо уникнути уніфікації і здійснити свободу вибору.

Якщо носієм ідентичності за доби модерну було фото, що зберігало пам'ять часу в альбомах, то за доби постмодернізму цифрові носії та відеозапис дозволяє багато разів стирати і накладати одне зображення на інше. Отже, постмодерн радикально змінив саму пластику ідентичності, яка вже не сприймається як наявна даність, стає «непрозорою» зсувається від людини у простір безкінечного наближення до гіпостазованого абсолюту ідентифікації.

Отже, за цими чудовими метафорами добре вималюється доба, яку пов'язують з капіталізмом. Так, за актантом модернізації традиційного суспільства, поруч з яким існує актант планетарної ситуації одвічних мандрів духу, актант роду людини, актор цивілізації, виникає розгублений актор постмодерної реальності, що під впливом цих актантів приймає те чи інше рішення, здійснюючи той чи інший вчинок як соціальну дію. «Світ, що схожий на пустелю, – пише З. Бауман, – потребує, щоб життя проживалось як паломництво. Адже, оскільки життя – паломництво, а світ є схожим на пустелю, без'якісну і невиразну, остільки його значення повинні бути привнесені у нього мандрівниками, котрі перетворювали б його у рух до фінішної риси, з котрої починається значення. Це «надання значення» називається «будівництвом ідентичності». Паломник та пустелеподібний світ, в якому він мандрує, набуває цього значення разом і завдяки один одному [1].

Отже, сама семантика ідентифікації дорівнюється опустелюванню, а опустелювання дорівнюється ідентичності з абсолютом. Це гарні метафори, які роблять фігуру паломника привабливою. Світ паломника це будівництво ідентичності. Головне перетворити мандрівку на рух до абсолюту. Цікаво, що саме така метафоричність дає більше, ніж всі раціональні структури, які надані в економічних, політичних, соціологічних дослідженнях щодо проблем глобалізації. Опустелювання місць – це не просто місця, засипані піском, або ті, що пішли під воду. Все, що зберігається як цінність, культурний капітал не перетворюється у примару, потребує демаркації між життям людини та абсолютом, тим ідеалом існування окремого «Я», яке починає кожен день жити з чистого листка.

Наступний метафоричний персонаж цієї тотальної системи ідентичності – «людина, що здійснює прогулянку». Людина, що здійснює прогулянку, лише наслідує самому руху паломника. Це людина вільного часу, яка взагалі все життя вільна від самої реальності. Онтологічний статус прогулянки – це та рекреація буття, в якій людина може опинитись, але вона фізично недоступна. Ми потрапляємо у ту зону свободи, яка існує в екрані телебачення, в образних конотаціях того зепінгу, що визначається як «втеча» від життя, ескапізм [1].

Ще один персонаж матриці ідентифікації З. Баумана – це «бродяга». Якщо бродяга у ранньому модерні був маргіналом, бродяг лякалися, то зараз вони стають авангардними загонами сучасного богообраного шляху здійснення мандрівки без цілі. Як тут не згадати акт цілепокладання без цілі за Кантом. Тобто, це цілком естетичний, індіферентний світ ідентифікації як певної гри, де втрата місць перебування у світі стає одною з головних ознак. Ця людина весь час мандрує і кидає місця, але відчуває себе комфортно. (Наприклад, це молодіжні субкультури подорожування автостопом та ін.).

Згодом бродяга перетворюється у туриста. Турист – це той, хто мандрує з комфортом, а за свій власний рахунок отримує те естетичне задоволення, яке допомагає звільнитися від неспокою і всього того, що заважає жити. Втім, ці постаті-метафори мовою соціологічних імплікацій свідчать про всезагальну постать вдачі як тотальної втечі від себе. Субстанційність гри – це надзвичайно важлива можливість самоідентифікації як поєднання двох світів, де є можливість ідентифікувати себе з іншим, сприймати себе як іншого.

Отже, ми стикаємося зі своєрідною тетралогією, де місце (місто, пустеля, земля у цілому) перетворюється на певну сцену, якою мандрують, гуляють, здійснюють подорож і грають. Виникає питання, а чи здатні ці актори, що здійснюють акт прогулянки, подорожі, на те, що має назву «відповідальність» за свої акції? Якщо контури світу розмиті, якщо пустеля підходить до сходинок домівки, а будь-які кроки не залишають і сліду акційності акторів, то актантів вже теж не потрібно, тобто всі ті обставини, в яких здійснюється акт, перетворюються на пусті форми, які все одно залишаються пустими. Сутність полягає у тому, що принцип відсутності зв'язності як такої спонукає до виникнення нових світських релігій, до здійснення нової сакральності, коли масова культура підживлює тотемістські примітиви в анімістичних культових ритуалах повсякдення, в екранному віртуальному світі, починаючи здійснювати ту ідентичність, коли людина спілкується з істотами, які не мають смертної форми.

Людина живе у просторі одвічної проблематизації: хто я, куди йду, чи маю задоволення від шляху паломника, того, хто здійснює прогулянку, туриста або гравця? Отже, соціокультурна ідентичність у її антропомічній вимірі виглядає як сукупність сталих рис ідентифікації, що дозволяють у тій чи іншій мірі визначити етнічні, соціальні, культурні риси, які відрізняють референтну групу від інших соціокультурних спільнот. Ідентичність має передумову певних стереотипних атрибутів. Це атрибути поведінки, символічні предметні утримання того чи

іншого стану: естетичного, почуттєвого відношення. Всі мають ознаки політично, ідеологічно орієнтованих процесів, що характеризують владу у контексті геополітичних, історичних, культурних умов. Тобто владність дискурсу комунікації пов'язана з тим, що навіть ті чи інші образи систем ідентичності.

Будь-яка система ідентичності свідчить про те, що у соціумі існує система архетипів, певних колективних уявлень, де людина ідентифікує себе з гуртом, а цей гурт зберігає свою ідентичність як форми підсвідомого, трансцендентально завданого типу існування, що наслідуються шляхом завданих клішованих реакцій. Системи ідентичності як диспозитив, на жаль, залишається у геополітичному просторі як одна з архаїчних і найголовніших рис демаркації тих спільнот, що виступають акторами геополітичних просторів [5, с. 324–325]. Тобто ідентичність як індивідуальне уявлення про себе – частину гурту, частина спільноти, суспільства у цілому, культури, цивілізації і роду людини має горизонтом відношення Людини та Всесвіту.

Це та соціокультурна ідентичність, яка презентує індивіда як частину статку, частину соціальних взаємодій у системі суспільного цілого. Це та публічна ідентичність, яка виникає як певна реакція на оточуючий соціокультурний простір, де людина стає складовою ритуальної поведінки на площі, або тих масових подій, які визначаються як охлос, натовп, масова культура у цілому. Тобто форми публічності – це місце, де людина потрапляє у простір завданої ідентифікації та систему тотальної ідентичності як публічної реальності свят, видовищ, парадів, демонстрацій, мітингів та ін. Це ті об'єктивовані реалії соціокультурної ідентичності, що визначаються як сукупність якостей у ситуації тих чи інших взаємодій, визначаються шляхом об'єктивації соціальної дії у дискурсі політичних рішень, економічних подій та ін. Такий набір соціальних реалій свідчить про те, що людина визначає себе як окремих індивід, семіотично укорінений у родовому вимірі свого інобуття як соціокультурного простору ідентичності. Отже, публічність стає продуцентом системи функцій, що характеризує систему ідентичності як розвинуту низку ідентифікації, яка стає запорукою здійснення будь-яких актів діяльності, поведінки та вираження стану, що є важливою характеристикою тотальності культуротворення як такого.

Зі всіх означених антропних форм ідентичності систем ідентифікації у рамках, орієнтованих на запити людських сенсів, можна визначити її форми: державні, національні, територіальні, особистісні, цивілізаційні та ін. Все це утворює той набір, який має передумову публічної ідентичності, яка визначається у соціумі, ідентичності, яка визначається у культурі. Втім, ми маємо перед собою два локуси ідентичності – один локальний, орієнтований на індивіда, а інший – універсальний, орієнтований на соціум. Система ідентичності, що пов'язана з локальними конфігураціями, – це реальність культури, орієнтована на світ конкретного продуцента, цінностей культури. Універсалістські системи ідентичності орієнтовані на концептуальний простір вимірювання цінностей культури, на контекст культуротворення, що осмислюється як цивілізаційна ідентичність. А саме протиставлення емпіричного та концептуального, теоретичного рівнів самоідентифікації, що здійснюється на рівні емпатії та на рівні каузальних побудов, свідчить про те, що сама по собі реальність, яка пов'язана з вищими рівнями ідентичності, зокрема із цивілізаційним рівнем, не може триматися лише на каузальному або суто емпіричному засобах самовизначення продуцента.

Без метафор не відбувається ніякої реконструкції систем ідентичності. Метафоричні констеляції свідчать про те, що соціокультурна ідентичність в її антропному вимірі (як антропологічна констатація цілісності соціуму, культури та як феномен людиновимірного простору) вписується в актантну модель, де є шкідник, рятівник,

абсолют і де всі актанти сприяють або шкодять проведенню акту. Під актом розуміється темпоральність соціальної дії, зокрема трансформація традиційного суспільства як його модернізація, що відбулася шляхом виникнення націй-країн, ліберальних ідеологій та ін. Все це спонукає до того, щоб осмислити феномен мультикультуралізму та ідентичності як витоків формування цілісності людини у просторі культуротворення.

Отже, у сучасному світі цивілізаційна ідентичність у контексті глобалізаційних проблем набуває все більшого значення у порівнянні з іншими її рівнями. Виникає система позиціонування акторів глобалізації, що визначає їх місце у діалозі цивілізацій. Цивілізаційна ідентичність, за С. Хантингтоном, – це культурна спільність найвищого рангу, найбільш широкий рівень культурної ідентичності людей, що визначається наявністю загальних рис об'єктивного порядку, такими як мова, історія, релігія, звичаї, а також суб'єктною реальністю ідентифікації людей в обставинах за умови тих чи інших викликів.

Висновки. Проблема відчуження, соціальної ідентичності та соціальної верифікації у психології груп соціуму, розбитому на певну кількість страт, – це один із тих важливих станів реальності, що свідчить про те, що ідентичність є наскрізною характеристикою культуротворення, свідчить про місце у бутті, що займає людина на підставі тієї чи іншої культури, досвіду культуротворення, який походить від етнокультурного, національного простору самоздійснення людини у тому чи іншому контексті. Позиціонування, транспозиція, перехід з одного місця на інше як додання меж, композиція можливих та наявних артефактів культурного будівництва – створення певних конфігурацій – дають можливість усвідомити ідентичність не лише на цивілізаційному, національному, корпоративному та ін. рівнях, а потребують свого самовдосконалення у рамках культурних практик і сфер культури.

Література

1. Бауман З. От пилигрима к туристу, или краткая история идентичности / З. Бауман. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.leg-urbanistes.blogspot.com/2008/11/blog-post.html>
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 804 с.
3. Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова ; под общ. ред. К. Королева. – М. : во АСТ, 2003. – 603 с.
4. Хоружий С.С. Очерки синергической антропологии / С.С. Хоружий. – М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. – 408 с.
5. Чорна Л.В. У пошуках ідеалу : [монографія] / Л.В. Чорна. – Київ : Освіта України, 2016. – 508 с.

Анотація

Алікберов Р. Д. Соціокультурна ідентичність як предмет філософського аналізу. – Стаття.

Проблема ідентифікації суб'єкта культури є засадою онтологічного аналізу здійснення акту культуротворення соціокультурної ідентичності. Вона обіймає у своїх культурно-історичних межах антропологічний горизонт осмислення людини у контексті діяльності, поведінки, стану, які існують у просторі культуротворчості. Самовизначення людини у соціумі – це одна з головніших реалій системогенезу культурних практик. У статті визначені антропні форми ідентичності. Вони утворюють синтез ідентичностей, який формується у соціумі. Існують два локуси ідентичності – локальний, орієнтований на індивіда, та універсальний, орієнтований на соціум. Система ідентичності, що пов'язана з локальними конфігураціями, – це реальність культури, орієнтована на світ конкретного продуцента. Універсалістські системи ідентичності орієнтовані на концептуальний простір вимірювання цінностей культури, на контекст культуротворення, що осмислюється як цивілізаційна ідентичність.

Ключові слова: культура, соціальна антропология, соціокультурна ідентичність, суб'єкт культури.

Аннотация

Аликберов Р. Д. Социокультурная идентичность как предмет философского анализа. – Статья.

Проблема идентификации субъекта культуры является основой для онтологического анализа осуществления акта культуротворчества социокультурной идентичности. Она охватывает в своих культурно-исторических пределах антропологический горизонт осмысления человека в контексте деятельности, поведения, состояния, которые формируют пространство культуротворчества. Самоопределение человека в социуме – это одна из главных реалий системогенеза культурных практик. В статье определены антропные формы идентичности. Они создают синтез идентичностей, формирующийся в обществе. Существуют два локуса идентичности – локальный, ориентированный на индивида, и универсальный, ориентированный на социум. Система идентичности, связанная с локальными конфигурациями, – это реальность культуры, ориентированная на мир конкретного продуцента. Универсалистские системы идентичности ориентированы на концептуальное пространство ценностей культуры, на контекст культуротворчества, который осмысливается как цивилизационная идентичность.

Ключевые слова: культура, социальная антропология, социокультурная идентичность, субъект культуры.

Summary

Alikberov R. D. Sociocultural identity as a subject of philosophical analysis. – Article.

The problem of identifying the subject of culture is the basis for ontological analysis of the implementation of cultural creation act of a sociocultural identity. Within its cultural and historical limits it covers the anthropological horizon of comprehension of human in the context of activity, behaviour, condition, which form the cultural creation space. Self-determination of a person in society is a major reality of the systemogenesis in cultural practices. The article defines anthropic forms of identity. They create a synthesis of identities that are formed in society. There are two loci of identity – local, which is focused on the individual, and universal that is focused on the society. The identity system associated with local configurations is the reality of culture oriented to the world of a particular producer. Universalist identity systems are focused on the conceptual space of cultural values, on the context of cultural creation, which is comprehended as a civilizational identity.

Key words: culture, social anthropology, sociocultural identity, subject of culture.